

HERMAN OTTÓ ANTROPOLÓGIAI MUNKÁSSÁGA (Megemlékezés halálának 50. évfordulóján)

Írta: FARKAS GYULA egyetemi adjunktus

(Közlemény a Szegedi József Attila Tudományegyetem Embertani Intézetéből)

1914. december 27-én szomorú nap köszöntött a magyar tudományra. Meghalt HERMAN OTTÓ zoológus, etnográfus és antropológus, a magyar pókfauna, madárvilág és a halászat neves kutatója. Az ornitológia és néprajz terén kutatógárdát nevelő tudóst országos részvét mellett helyezték örök nyugalomra a Kerepesi temetőben s temették el abban a hazai földben, amely számára talán legdrágább volt. Amikor most, ötven évvel halála után az Embertani Szakosztály ülésén emléket felidézzük, ezt azért tesszük, mert a lankadatlan szorgalmú tudós az antropológiát művelve a magyar embertani irodalmat nem csekély számú közleménnyel gyarapította. E megemlékezés antropológiai vonatkozású munkásságáról azért is időszerű, mert sajnos közleményeinek száma és jelentősége újabban megjelent életrajzaiból nem tűnik ki (1, 2).

Herman Ottó egyik legjelentősebbnek mondható embertani vonatkozású tanulmánya — „*A magyar nép arca és jelleme*” című könyve (9) — mint ismeretes, cáfolat akart lenni. Ebben a könyvében JANKÓ JÁNOSnak az 1900. évi Párizsi kiállítás, valamint a XII. Nemzetközi Anthropológiai és Régészeti Világkongresszus alkalmából megjelentetett „Magyar típusok” című kiadványát bírálta.

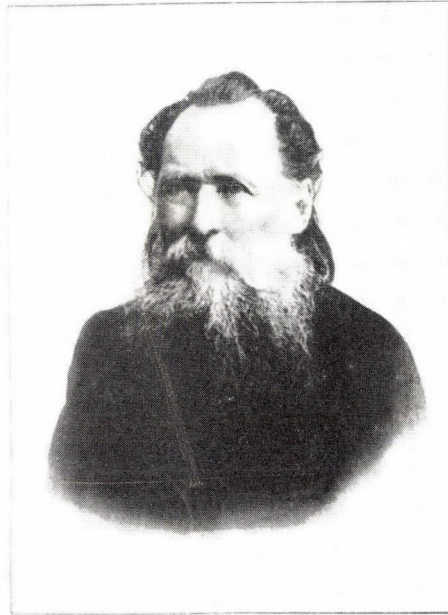
E munka áttanulmányozása után azt állapíthatjuk meg, hogy Herman Ottó más nézőpontból fogta meg ugyanazt a problémát, mint Jankó János. Utóbbi elsősorban a szomatikus jellegeket s azoknál is főleg a metrikus és nem pedig morfológiai jellegeket emeli ki. Ezzel szemben Herman állandóan visszatevő gondolatmenettel az arc fiziognómiáját tartja egyik leglényegesebb embertani jellemzőnek. Mint írja „... ami az arcok kifejezését illeti, a nyújtott anyagban nem tükröződik a magyarság egyetlen jellemvonása sem ... nyugottságnak, határozottságnak és önérzetnek azokban az arcképekben még nyomát is hiába keressük”. Véleményével nem minden tekintetben lehet mai szemmel egyetérteni. Egyébként ő is megjegyzi más helyen, hogy „... az arcképnek az anthropológia szolgálatában minden tekintetben jellemzőnek ... kell lennie”. Márpedig a fenti „önérzetes” képek nem biztos, hogy minden esetben valóban jellegzetesek is népünkre.

Célkitűzése között szerepel a „faj” fogalmának, nyilvánvalóan és helyesebben azonban a fajta fogalmának tisztázása is. Ezt a szép célkitűzést azonban, legalábbis az emberre vonatkoztatva, nem tudta elérni. Talán a magyar nemzetiségű embereket érthette e fogalom alatt. Ezt látszik alátámasztani az a megjegyzése, hogy a magyar államban „a szó szoros értelmében vett faji egység nincsen; uralkodó, államalkotó a magyar”. Ugyanakkor azonban a kisebb etnikai csoportokat is, mint a jászokat, kunokat, palócokat stb., szintén

hasonló értelemben említi. Éppen ezért teljesen egyet lehet vele érteni — jöllehet biztosan nem ilyen értelemben jegyezte meg — akkor, amikor ezt írja, hogy „a magyar faj megállapítása az anthropológiának legnehezebb problémái közé tartozik”, sőt hozzátehetjük azt is, hogy biztosan a megoldhatatlan problémák közé sorolható. Egyébként a Lombroso-féle gonosztevő típus „*homo delinquens*” elnevezése is arra utal, hogy embertani vonatkozásban az ember polimorf és politipikus lényéből adódó változatokat (21) nem tudta helyesen értékelni és azokat is faji rangra emelte.

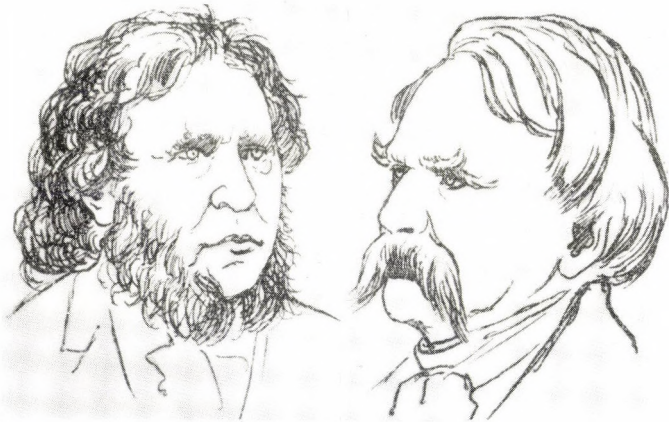
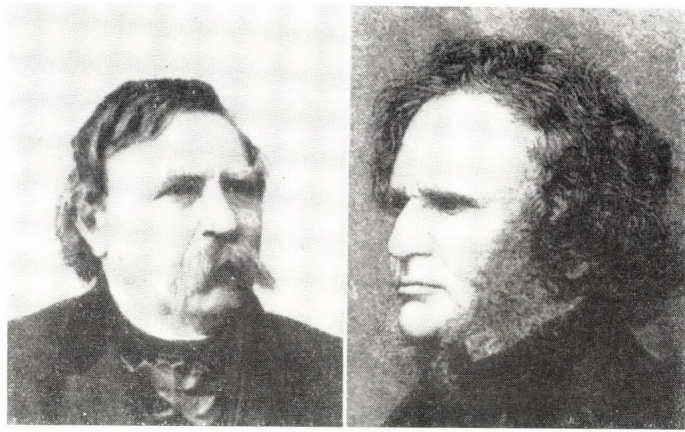
Érdekes azonban, hogy ugyanakkor a népek rasszbeli összetettségét már felismerte, hiszen megjegyzi, hogy „az értelmi tekintetben legmagasabb fokra emelkedett népek . . . már nem is fajok, hanem fajok keveredéséből alakult nemzeti egységek . . .”. E keveredés okát hazai vonatkozásban helyesen ismeri fel az i. u. bekövetkezett népvándorlásban, mely Nyugat felé haladva „néha meghágtá az akadályt, egy részével át is csapott rajta; másik része visszahullott; a vége pedig legtöbbször . . . elvegyülés volt”. Azt, hogy ez a keveredés elsősorban a köznépre volt jellemző, s még napjainkban is tart, és az egyes népvándorlási hullámok nem „*tabula rasa*”-ra telepedtek, szintén helyes felfogásra vall. A lovasnomád népek letelepedési helyének elsősorban a síkságokat jelölte meg, s igen szép hasonlattal meg is indokolja állítását: „Az ország . . . mélyen fekvő síksága hegységektől körülveve, nyugotra nyíló medencefeneket alkot; a medencékbe pedig gördül minden felszabadult kavics, rög s ebbe siet minden megeredt vízcsöpp: a gravitáció törvényénél fogva. És a medencék televényes fenekére ereszkedik minden idők hódító hatalma is. Mert a televény a megélhetés hatalmas forrása. Ez is gravitáció”. Helyes megállapításai mellett teljesen hibásnak kell mondjuk azon nézetét, hogy „az arc kérdésében valóságos ‚kháosz’ elé kerülünk, melynek alkatelemeit, azoknak leszármaztatását, megkísérteni hiábavaló fáradozás.” Ismeretes, hogy manapság éppen az arc jellegei alapján tudjuk népvándorláskori anyagban pl. a mongolid és europid nagyrasz keveredését, illetve europomongolidoknál e két összetevő komponens jelenlétét kimutatni. Különösen meglepő az, hogy a szétválasztás lehetőségeit Herman a pszichikai vonások előtérbe helyezésében látja. Általában elveti „a pusztán testi méretekre alapított tanúság”-okat és a fiziognómiát, valamint mimikát tartja „a feladat megoldása legfontosabb részének”. Különös, hogy a haj, bajusz és szakáll „kor szerint való viseleté”-nek alakító hatását felismerte, sőt szellemes módon azt *Deák Ferenc* és *Lord Derby* képén be is mutatja (2. ábra), ugyanakkor azonban pl. a homlok hajlásának, szélességének stb. jelentőségét a rasszjelleg kialakításában meg sem említi. Jankó János képeinek bírálatánál is elvész az arckifejezések elemzésében s elsősorban a helytelen megvilágítás bizonyítására törekszik. Nem ismeri fel azonban, hogy a bírált képeken az arckifejezések elsősorban a helytelen beállítás következményei. Itt egyébként önmagával is ellentmondásba került, amikor *Duchenne* képével veti össze Jankó felvételeit, holott az ilyenfajta összehasonlítás ellen könyvének egyik fejezetében saját maga is állást foglal. Véggöveztetése: a képek rossz minőségének oka a „fölvételben van”. Jankó képeivel szemben tulajdonképpen szakmai jellegű kifogása nem volt, sőt elismeri, hogy „a szomatikus részt az arcképpel összekapcsolva a módszer, amelyet így követ (ti. Jankó) elfogadható”. Emellett a munka úttörő jellegét is elismeri.

E bírálatnak szánt munkával azonban lényegében Herman sem mondott sok újat. A magyarságot 13 férfi fényképe alapján, elsősorban az arc s azon

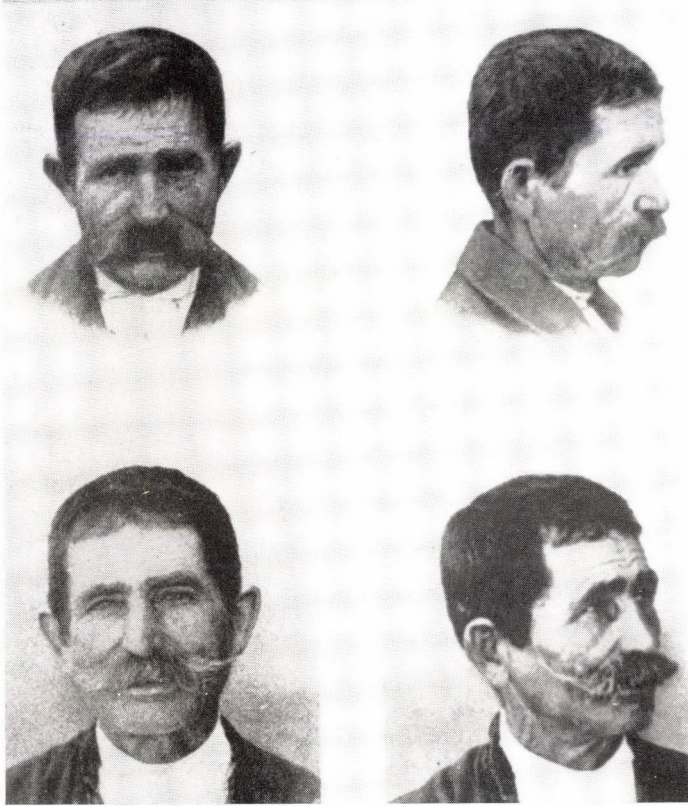


H. Ottó - 1847

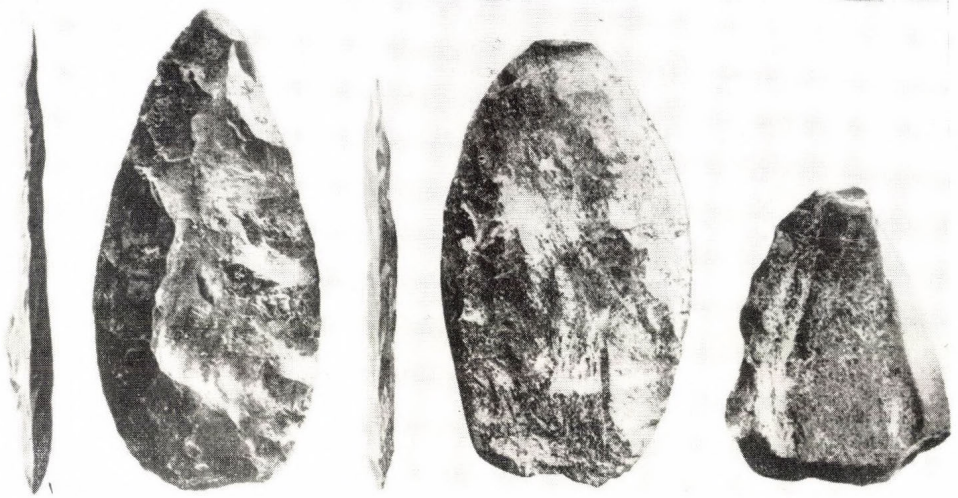
I. ábra
Hermann Ottó



2. ábra



3. ábra



4. ábra

belül is főként a szem elemzésével óhajtja jellemezni. Megemlíti még az orr „átlagos fejlettségét”, a „hajzat és szőrözet erős fejlődését” s a többi antropológiai jelleg tárgyalásától eltekint. Munkája végeredményben inkább jó és élvezetes *olvasmány*nak, mint rendszeres *antropológiai kutatás eredményének tekinthető*. Nyugodtan mondhatjuk, hogy elsősorban néprajzi vonatkozású. Ennek ellenére azonban főleg sok, még ma is érvényesnek tekinthető megállapítása, észrevétele miatt, munkáját feltétlenül pozitívan kell értékeljük, elsősorban azért, mert mondataiból kicseng a mai értelemben vett komplex kutatásoknak a szükségszerűsége. Ezzel tulajdonképpen a tágabb értelemben vett antropológiai (22) kutatások híve.

Könyve megjelenésének okát talán BARTUCZ LAJOS jellemezte legjobban, amikor ezt írta róla (3): „Herman Ottót az ingerelte fel, hogy Jankó *Magyar Típus*-ai keresztezték és megelőzték az Ő tervét”. Valószínű ennek is köszönhetette, hogy munkája nem a magyarság antropológiájáról, hanem csupán annak arcáról és jelleméről szól.

Több, hasonló témájú közleménye közül (11–14) a fentinel is értékesebb az, amely „*A magyarság arcáról*” címen (10) ismert. Ebben is tulajdonképpen Jankó felvételeit értékeli, azonban sokkal precízebben, mint előbb említett munkájában. Leglényesebb megállapítása talán az, hogy a történeti és jelenkori típusok együttes tanulmányozásának szükségességére hívja fel a figyelmet. Lényegében itt adja meg bírálatának alapját, amikor megjegyzi: „az 1900-iki arcképek nem is normálisan antropológiai típusképek, hanem a verőfényben való felvétel következtében mimikaiak” s a rossz benyomás elsősorban a pozitív retustól származik. Igazának bizonyítására ugyanazokról az egyénekről készítettett felvételt, mint akiket Jankó fotografált le s a két felvétel összehasonlítása (3. ábra) valóban meggyőző. Ugyancsak pontosan meghatározza a jó felvétel kritériumát is abban, hogy annak plasztikusnak, *retusálatlannak* kell lennie. Ebben a közleményében szerepel már az emberfajták fogalma is.

Herman Ottó nemcsak az élő magyarság típusainak kutatásával foglalkozott, hanem kereste az ember őisének hazai nyomait is. Érthető, milyen nagy élmény lehetett számára is, amikor a miskolci *Bársony-féle* ház pincéjének építésénél nagy levélhegyek kerültek napvilágra (4. ábra) s azokat vizsgálat tárgyává tehetette. Legelőször az *Archaeológiai Értesítőben* (5), majd a *Természettudományi Közönyben* (6) számolt be a leletekről. Első munkájában is igen alapos megfontolások után, de a természettudós óvatosságával kijelenti: „már a geológiai viszonyoknál fogva is megvan annak nagy valószínűsége, hogy a miskolczi lelet a paleolith korból való... a mely... hazánk területéről minden kétséget kizáróan eddig még nem volt kimutatva”. S ez adja egyben közleményének fontosságát is. A szakócákat pontosabban meghatározva azokat chelléen típusúnak tartja. A korábban paleolitnak tartott leletek elemzése után arra a megállapításra jut, hogy az első valóban paleolit leletnek csakis a Miskolcon talált szakócák tekinthetők. Kormeghatározás szempontjából elsődleges fontosságúnak tartotta a földtörténeti korokat jelző rétegeket.

Herman Ottó két igen alapos közleménye ellenére *Török Aurél* kijelenti, hogy „mindaddig nem sikerült még a diluviális embert Magyarországon biztosan kimutatni, ennél fogva a miskolczi nagyolt szakócákat... nem szabad többé a diluviális embernek Magyarországon való létezésének bizonyítékai gyanánt tekinteni” (24). Herman meg volt győződve igazáról, hitt

a pleisztocén-kori ember hazai létezésében, de mint írja „ezt a felfogást én, kinek akkor csupán az alaki bizonyíték állott rendelkezésemre, nem törhettem meg” (16). A hazai antropológus tekintélye előtt azonban a külföld nem hajlott meg ennyire s *Hoernes* 1903-ban megjelent könyvében külön méltatta (20) a miskolci leletek jelentőségét, s azokról ábrát is közölt. Ez újabb ösztönzést adott Hermannak, aki ismét egy közleményben számol be (15) a leletekről és közben a hitelesítés kérdését is igen alaposan megvizsgálja. *KADIČ OTTOKÁR* 1906-ban ásatás eredményeképpen felszínre hozza a Szeleta-barlangban az ősember kovaszerszámaait, majd a Földtani Közlönyben megjelentetett cikkével (23) lényegében Török Auréllal szemben Herman javára dönti el a kérdést. Egy tudós számára talán nem lehet jobb érzés, mint az, hogy feltevését az ásatások igazolták. Ez alól az érzés alól Herman sem volt kivétel, amit az is bizonyít, hogy 1908-ban közölt cikkében (16) ezt írja: „bevégeztem feladatomat és azzal a tudattal teszem le a tollat, hogy az ősember nyomát magyar földön biztosan kimutatnom sikerült”. Azonban nem múlt el felette sem nyomtalanul ez a vihar, mert még húsz évvel ezután is, hogy a leletekről először hírt adott, visszaemlékezésében ezt írja (19): „Boucher du Perthes sorsa magyar földön is mintha kicsinyben ismétlődésre kelt volna... az első három tárgyat... paleolithnak tekintettem és leírtam, tehát, mint elsőt a magyarok földjéről, amelyre nézve fennállott a feltevés, inkább tévedés lehetősége, hogy az ősember elterjedése magyar földre nem nyúlt át. Mi természetesebb, mint az, hogy ellenem, a ki az ellenkezőt bizonyítottam, szintén ádáz harc indult”. De ezt a harcot megvívta s hogy miért, annak is megadja az okát: „Legsajátosabb anyagföldünk, hazánk legnagyobb hírnevének, az ember őstörténetének megállapításáról van szó, a mely érdekünk, de főkötelességünk is!” (19). Ő valóban tett is ezért, ami végül egyik jelentős munkájában „A magyarok nagy ősfoglalkozásában” (18), az őskorról szóló fejezetben olvasható.

Herman Ottó, nem érthette meg azt a napot, amikor a tudományos alaposággal előre jelzett magyar ősemberi lelet előkerült. De nyugodtan mondhatjuk, hogy szívóssága, tudományos bizonyítóereje hozzájárult ahhoz, hogy hazánk ebben a tekintetben sem maradjon el a külföld előtt.

A kiváló tudós, aki nemcsak kutatott, hanem tanította is népét, kivívta a világ elismerését. A Béke Világtanács az 1964. évi kiemelt kulturális évfordulók megünnepléséről határozva, a haladás 13 kiemelkedő alakjai közé sorolta Herman Ottót (4), ezáltal intézményesen is biztosítva a róla való megemlékezést. Amikor halálának ötvenedik évfordulóján a nagy természet-tudósra emlékezünk, s hibáit is látva tisztelettel gondolunk mi, a hazai ember-tan mai fiatal generációja antropológiai tevékenységére, nemcsak kedves kötelességünknek, hanem megtisztelő feladatunknak tekinthetjük a róla való megemlékezést. Határtalan szorgalma, tudása és akaratereje, a tudományos igazságok felderítése érdekében tanúsított fanatizmusa s nem utolsósorban hazaszeretete példakép lehet minden fiatal magyar kutató számára.

IRODALOM

1. ALLODIATORIS, I.: Herman Ottó. *Élővilág* 9 (1964), 3. sz. pp. 53–58. — 2. ALLODIATORIS, I.: Herman Ottó. 1835–1914. *Élővilág* (1955), 1. sz. pp. 84–90. — 3. BARTUCZ, L.: A magyar ember. Magyar föld, magyar faj. 4. Bp. 1938. pp. 155–156. — 4. Buvár 9 (1964), p. 31. — 5. HERMAN, O.: A miskolczi paleolith lelet. *Arch. Ért.* 13 (1893), pp. 1–25. — 6. HERMAN, O.: A miskolczi tűzkő-szakóczák. *Ttud. Közl.* 25 (1893), pp. 169–183. — 7. HERMAN, O.: A miskolczi paleolith lelet ötletéből. II. *Arch. Ért.* 13 (1893), pp. 186–188. — 8. HERMAN, O.: Der paläolithische Fund von Miskolcz. *Mitteil. d. Anthrop. Gesellsch.* 23 (1893), pp. 77–82. — 9. HERMAN, O.: A magyar nép arca és jelleme. Bp. 1902. — 10. HERMAN, O.: A magyarság arcáról. *Ethnogr.* 14 (1903), pp. 409–418. — 11. HERMAN, O.: A magyar arc ügyéhez. *Bpi Szle.* 114 (1903), pp. 458–465. — 12. HERMAN, O.: Az igazi magyarok. *Ttud. Közl.* 35 (1903), pp. 32–42. — 13. HERMAN, O.: A magyarság arca. *Ethnogr.* 15 (1904), p. 82. — 14. HERMAN, O.: Zur Frage des magyarischen Typus. *Mitteil. d. Anthrop. Gesellsch.* 35 (1905), pp. 53–63. — 15. HERMAN, O.: Zum Solutréen von Miskolcz. *Mitteil. d. Anthrop. Gesellsch.* 36 (1906), pp. 1–11. — 16. HERMAN, O.: A borsodi Bükk ősembere. *Ttud. Közl.* 40 (1908), pp. 545–564. — 17. HERMAN, O.: Das Paläolithicum des Bükkgebirges in Ungarn. (Miskolcz. Das Szinvatal. Die Höhlen.) *Mitteil. d. Anthrop. Gesellsch.* 38 (1908), pp. 232–263. — 18. HERMAN, O.: A magyarok nagy ősfoglalkozása. Bp. 1909, pp. 29–82. — 19. HERMAN, O.: A magyar paleolith és tartozékai. *Barlangkutatás* 1 (1913), pp. 10–12. — 20. M. HOERNES: Der diluviale Mensch in Europa. Braunschweig. 1903, pp. 146–148. — 21. LIPTÁK, P.: Homo sapiens — species collectiva. *Anthrop. Közl.* 6 (1962), p. 17. — 22. LIPTÁK, P.: Embertan és emberszármarazástan. Egyetemi jegyzet. Bp. 1962, pp. 4–7. — 23. KADIČ, O.: Adatok a színvavölgyi diluviális ember kérdéséhez. *Földtani Közöny* 37 (1907), pp. 333–345. — 24. TÖRÖK, A.: Der palaeolithische Fund aus Miskolcz und die Frage des diluvischen Menschen in Ungarn. *Ethn. Mitteil. aus Ungarn* 3 (1893), pp. 123–124.